

УДК 903'13-033.64

КИРИЛЕНКО О.С.,
ПЕРЕВЕРЗЄВ С.В.

Особливості керамічного комплексу з пізньотрипільського поселення Романків 3

У статті наведений опис керамічного комплексу з культурного шару пізньотрипільського часу поселення Романків 3. Пам'ятка була частково досліджена в ході науково-рятвних розкопок експедицією ОАСУ Інституту археології НАН України в 2009 р. Автори розділяють кераміку за характерними рисами на дві групи і наводять детальний морфолого-стилістичний опис досліджених посудин. Орнамент і форми посуду вказують на належність поселення Романків 3 до лукашівської групи пам'яток, що припадає на початок етапу С II трипільської культури. «Столовий» посуд складає 60,6 % від загальної кількості й репрезентований мисками, горщиками та амфорами. Кухонний посуд представлений лише горщиками і складає 39,4 %. Досліджений матеріал дозволив зробити ряд узагальнень: 1) дане поселення є сезонним і короткочасним з огляду на бідність культурного шару і запланне розташування; 2) перехід від лукашівської групи пам'яток до більш пізньої софійської, почався на території Правобережної Київщини з переселенням нової хвилі з Подністров'я і Волині; 3) трансформація традицій виготовлення й орнаменту посуду, може пояснюватися впливами переселенців із заходу; 4) на поселеннях даної групи майже відсутня розписна кераміка.

Ключові слова: пізньотрипільська кераміка, лукашівська група пам'яток, період С II східнотрипільської культури.

Поселення Романків 3 є унікальною пам'яткою археології, здебільшого відоме за матеріалами неолітичної та енеолітичної доби. Останнім часом частина давнього поселення зазнала руйнації, тому в процесі земельної експертизи 2009 р. було виявлено залишки пізньотрипільського та неолітичного поселень. Публікація матеріалів і введення в науковий обіг відомостей про нетипову для трипільської культури заплавної стоянку, покликане звернути увагу на стан збереження археологічних пам'яток, що знаходяться поблизу Києва і зазнають постійного антропогенного впливу та руйнації у результаті посилення при-

міської забудови. З кожним роком через недбале ставлення сучасного українського суспільства до пам'яток протоісторії, «археологічний літопис» невпинно втрачає свої сторінки. Тому сьогодні як ніколи потрібно встигнути врятувати від забуття і руйнації вцілілі об'єкти археології, а публікації матеріалів з їх досліджень сприяють цьому якнайкраще.

Романків 3 розташовується за 12 км південніше Києва, в правобережній заплаві Дніпра на березі болота Клопотівське, що в давні часи було частиною русла палео-Дніпра (Рис. 1). В тому ж році експедицією ОАСУ Інституту археології НАН України були проведені науково-рятувні археологічні розкопки поселення на площі 48 м². Трипільська кераміка залягала рівномірним шаром у темно-сірому та світлому супісках, стратиграфічно підстиляючи матеріали доби бронзи і над неолітичним шаром. Окрім керамічного матеріалу, також були віднайдені й кам'яні знаряддя трипільської культури, аналіз яких проведено С.В. Переверзєвим і А.А. Сорокуном [5, с. 208–220].

У статті наведений опис технологічних, морфологічних, стилістичних і статистичних особливостей колекції пізньотрипільської кераміки. Через

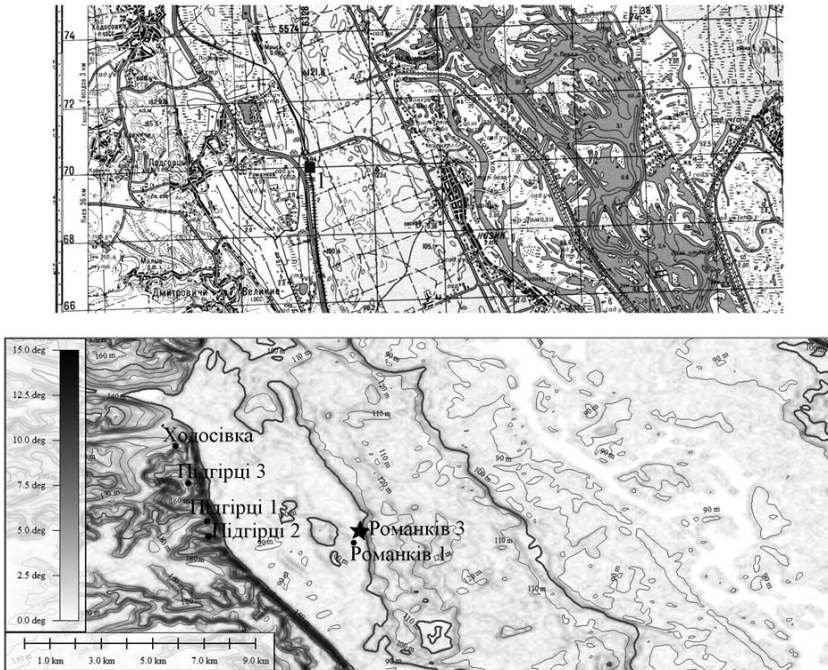

Рис. 1. Місце розташування поселення Романків 3.

невеликий об'єм дослідженої площі виявити залишки житлової споруди трипільського часу не вдалося. Тому, знахідки походять з рівномірно насиченого ними культурного шару і двох господарських ям.

Виявлена на поселенні пізньотрипільська кераміка нараховує 694 одиниць або 45 % від загальної кількості різнокультурних фрагментів керамічного посуду. Такий об'єм матеріалу дозволив встановити наявність 33 посудин, а також провести їх типологічні й статистичні обрахунки.

Вивчення керамічного комплексу ускладнилося значною фрагментарністю посуду, а також низькою якістю його збереження, спричиною високої вологістю і кислотністю ґрунту, в якому залягав культурний шар. За характером керамічного тіста, формою профілюючих частин і орнаментом посудин, досліджуване поселення належить до лукашівської групи пам'яток, основна маса яких існувала в другій половині етапу С I – на початку етапу С II. Пам'ятки цього перехідного періоду інколи окреслюють у межах перехідної фази С I – С II [7, с. 469–470].

Аналіз техніко-технологічних особливостей виготовлення посуду з Романкова 3, дозволив виділити 3 категорії кераміки. За класифікаційним принципом, яким керувався В.О. Круц, визначний дослідник пізнього Трипілля Київського Подніпров'я, ним було виділено умовно «столову» кераміку підгрупи 1 (в нашому випадку – категорія В), підгрупи 2 (категорія А) і «кухонна» кераміка (категорія С) [4, с. 87–100]. Такий поділ, дозволив провести статистичні підрахунки на основі загальної кількості фрагментів кераміки. Загалом підрахунки співпали з результатами, отриманими на основі розподілу 33 достовірно відомих посудин, за якими до категорії А належить 5 %, категорії В – 55,6 %, категорії С – 39, 4% посуду.

Найбільш кількісна частина кераміки – категорії В, що, здебільшого, виготовлена з червонопальної глини. В якості спіснювачів для її виготовлення додавався дрібнозернистий пісок, у гончарній масі майже завжди присутні дрібні зерна гематиту (кривавика), часто трапляються дрібні частинки шамоту (випалених або невипалених фракцій глини). Інколи, очевидно, разом із річковим піском до керамічного тіста потрапляли дрібні фрагменти панцера річкових черепашок. Поверхня виробів добре заглажена, інколи трапляються посудини вкриті ангобом світлого кольору, а деякі по всій зовнішній поверхні суцільно вкриті вохрою, що робить їх червоними. Формувався посуд у стрічковій техніці, а випалювався переважно в окиснюючому середовищі, хоча деякі були випалені у відновлюючому – фрагменти амфори та миски, на що вказує їх чорний рівномірний колір (Рис. 2: 4, 5).

Посуд категорії В за своїми вжитковими показниками відрізняється від «кухонного» дещо кращою якістю. Стінки таких посудин менш пористі й

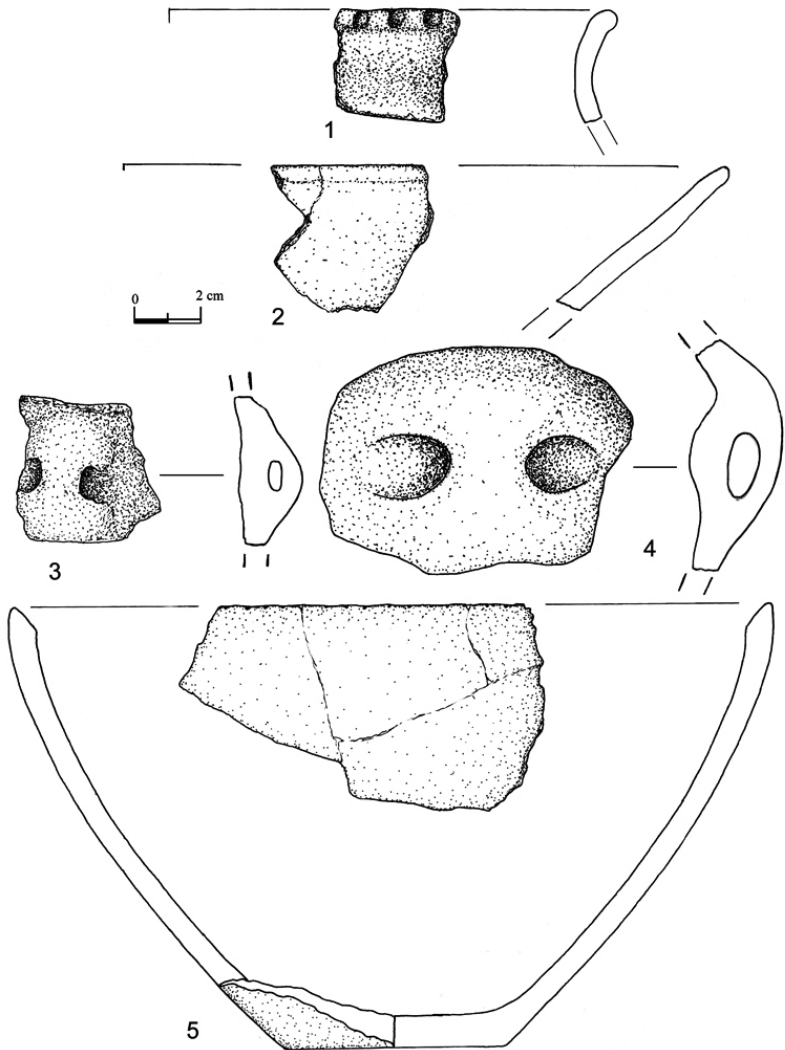

Рис. 2. Посуд категорії А і В: 1 – горщик, 2 – кінчна миска, 3, 4 – амфори, 5 – миска. Романків 3.

мають щільнішу структуру. Очевидно, це пов'язано з відсутністю потреби в частому нагріванні таких посудин у вогні, для чого краще пристосовані більш пористі кухонні горщики, які в результаті є більш терmostійкими [6, с. 8].

Вироби категорії А траплялися в поодиноких уламках, що складають 5 % від загальної кількості кераміки. Жодного фрагменту з розписом виявлено не було. Посудини виготовлені з гарно відмученої глини без додавання грубозернистих спіснювачів. До цієї групи, очевидно, відноситься наскрізна ручка амфори, вкрита світлим ангобом (Рис. 2: 3).

Серед «столових» посудин, віднайдених на поселенні Романків 3, за формою виділяється 3 типи: горщики (55 %), миски – конічні (25 %) та півсферичні (10 %) і амфори (10 %) (Рис. 3).

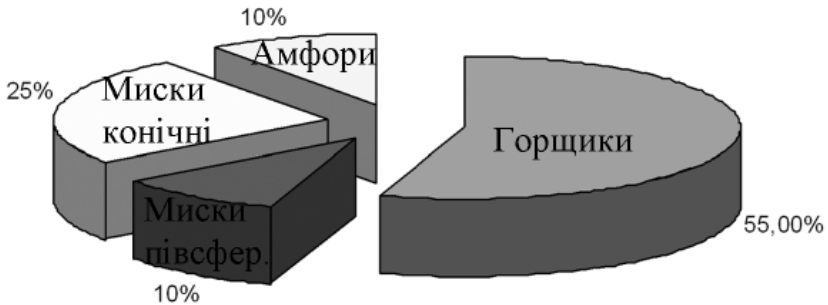

Рис. 3. Статистичне співвідношення різних типів посуду категорії А і В.

Найбільш розповсюдженою формою є горщики (55 % від загальної кількості «столового» посуду): з різко відігнутими вінцями та короткими шийками (45 %) (Рис. 2: 1; 4: 1, 5, 6, 9; 5: 1) або з прямими чи ледь відігнутими вінцями (55 %) (Рис. 4: 2, 3, 12; 5: 2). Плічки досить опуклі й не утворюють гострого кута (Рис. 5: 4, 6-10).

Орнаментовані столові горщики здебільшого по горлу та плічках, лише деякі посудини прикрашені по краю вінця глибокими вдавленнями, що зробило його хвилястим (Рис. 4: 9). Інколи це неглибокі насічки по вінцях (Рис. 4: 12) і під його краєм (Рис. 5: 1). На плічках це здебільшого горизонтальні ряди утворені з округлих насічок (Рис. 4: 4; 5: 2). Часто, це також відбитки нігтя або овального в перетині інструмента (Рис. 5: 6-8). Інколи столові горщики прикрашалися розчосами по горлу та плічках, але набагато рідше ніж кухонні, для яких такий прийом обробки поверхні є традиційним (Рис. 4: 12; 5: 2, 9).

Показовим є уламок стінки горщика прикрашений перлиною, видавленою з середини на зовні (Рис. 5: 5). Відомий циліндричний наліп-псевдоручка (Рис. 5: 3), а також напівсферичний наліп на плічку оточений насічками (Рис. 5: 4). Цікавим є фрагмент вінця орнаментованого округлими насічками-виямками (Рис. 2: 1) від призмкуватого горщика, а також коніч-

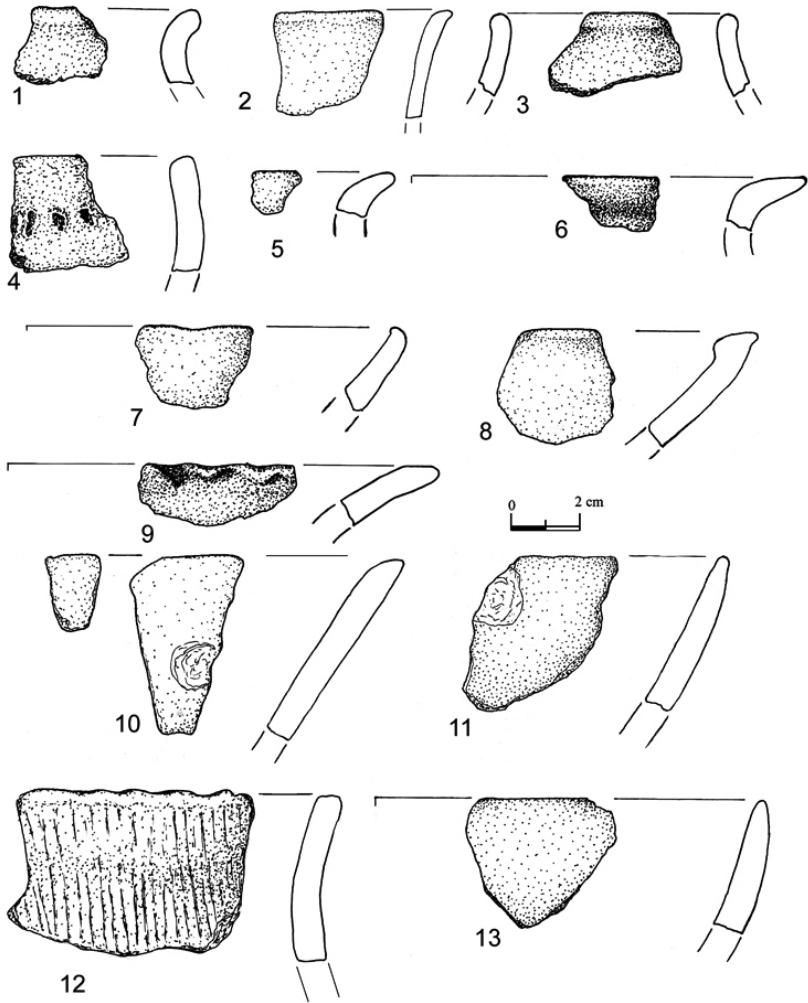

Рис. 4. Посуд категорії В: 1, 2, 5, 6, 9, 12 – горщики, 4, 7, 8, 10, 11, 12, 13 – миски. Романків 3. ний наліп на плічку (Рис. 5: 4), що є характерним для кераміки синхронних пам'яток троянівського типу й більш пізніх городського та софіївського.

Миски, що складають 35 % серед «столового» посуду, представлені двома основними типами – півсферичними (30 %) і конічними (70 %). До конічних мисок відносяться: посудина із закраїною всередині (Рис. 4: 8), зі зрізаним із середини назвннм вінцем (Рис. 4: 10), миска із загнутими все-

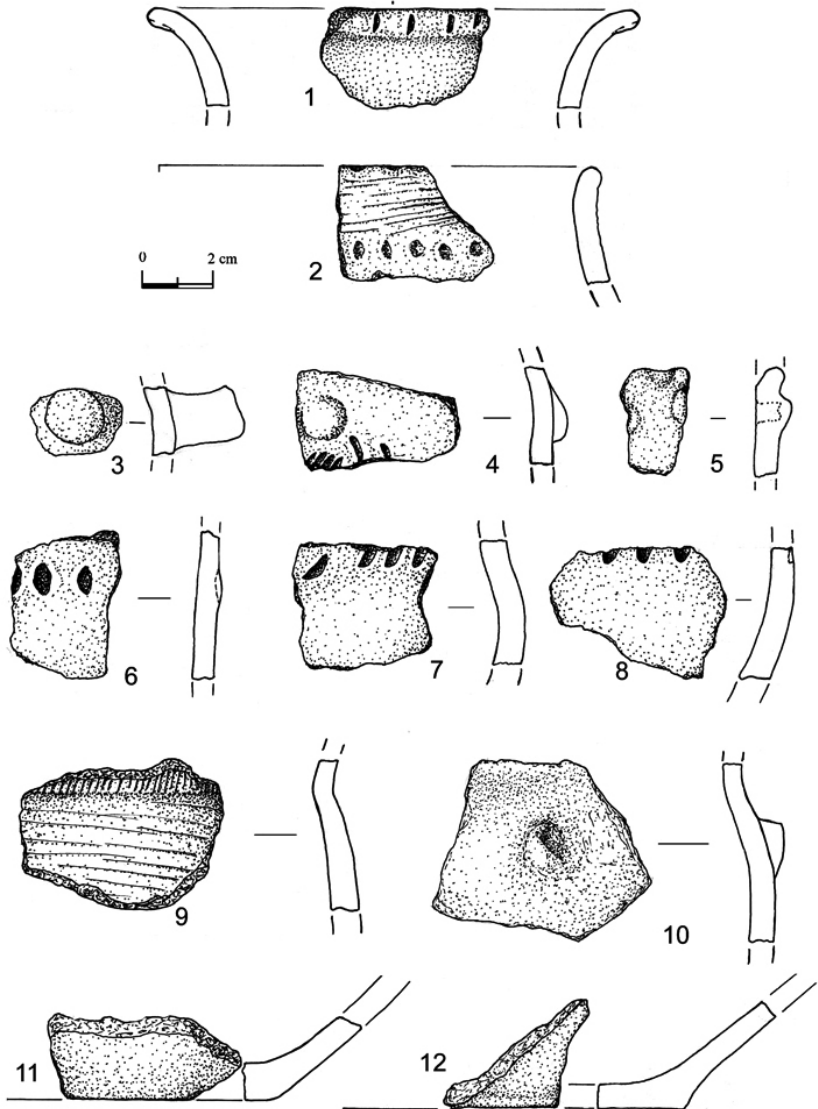

Рис. 5. Посуд категорії В. Романків 3.

редину вінцями (Рис. 4: 7) і миска з двосторонньо скошеними вінцями (Рис. 4: 11; 2: 2). Напівсферичною є миска з дещо скошеними зсередини

назовні вінцями (Рис. 4: 13), а також миска з вертикальними вінцями та горизонтальним рядом наколів під ними (Рис. 4: 4).

Привертає увагу миска перехідної від конічної до сферичної форми (Рис. 2: 5), край вінчика якої оздоблений неглибокими насічками, поверхня добре залощена і має чорний колір, що свідчить про гарний відновлювальний випал. Показовим також є склад тіста – черепок щільний і не має грубозернистих домішок, натомість містить дрібний пісок.

Амфори (10 % від всіх «столових» посудин) представлені фрагментами наскрізних вертикальних ручок. Перша – від маленької столової амфори категорії А (Рис. 2: 3). Друга – від великої товстостінної амфори, добре залощеної та випаленої у відновлювальному середовищі (Рис. 2: 4).

Кухонний посуд складає 39,4 % від загальної кількості кераміки. Для його виготовлення до керамічної маси, що при випалі стала світло-жовтого кольору, додавалися дрібний річковий пісок, інколи подрібнені стулки черепашок, що могли потрапити в тісто разом із піском, а також органіка, переважно полова. При вигоранні органіки поверхня посудин стала пористою, а черепок легким. Очевидно, цей технологічний прийом був націлений на часті нагрівання й охолодження горщиків, які, щоправда, довгий час не утримували рідину [6, с. 8]. Незначний вміст зерен кривавика в кухонній кераміці може пояснюватися як штучним додаванням цього інгредієнта до керамічної маси, так і природною насиченістю глини озалізненими сполуками. Дуже рідко трапляються дрібні зерна шамоту – випаленої чи невипаленої глини, інколи чужорідної за походженням.

Посуд категорії С сформований у стрічковій техніці, менш ретельно, ніж категорії В. Стінки середньої товщини, часто вкриті розчосами (переважно горизонтальними, рідше навскісними, вертикальними та хаотичними). Значна кількість горщиків була вкрита світлим ангобом. Випал посудин відбувся в окислювальному режимі, на що вказує колір кераміки (світло-коричневий) і, очевидно, проходив у вогнищі, що могло облаштуватися в неглибокій ямі. Температура випалу була, швидше за все, невисокою, про що свідчить низька якість кераміки.

Кухонна кераміка представлена виключно горщиками, що мають переважно приземкувату форму, широкі округлі або трішки загострені плічки, вузьку горловину та вузьке дно. Край вінця або вертикальний (27 %) (Рис. 6: 1, 5; рис. 7: 2), або, частіше, трішки відігнутий назовні (73 %) (Рис. 6: 2, 4, 7, 8; 7: 1, 3, 4, 5). Близько 50 % горщиків прикрашені розчосами по горлу, плічках (Рис. 6: 3, 5, 6, 8; 7: 1, 4, 6, 8, 10; 8: 2) і денцю (Рис. 8: 10).

Орнаментувалися горщики по краю вінця (Рис. 6: 2, 5-8; 7: 2, 7) і в основі горла (Рис. 6: 8; 7: 4, 9, 10; 8: 6, 7). Верхній орнаментальний ряд –

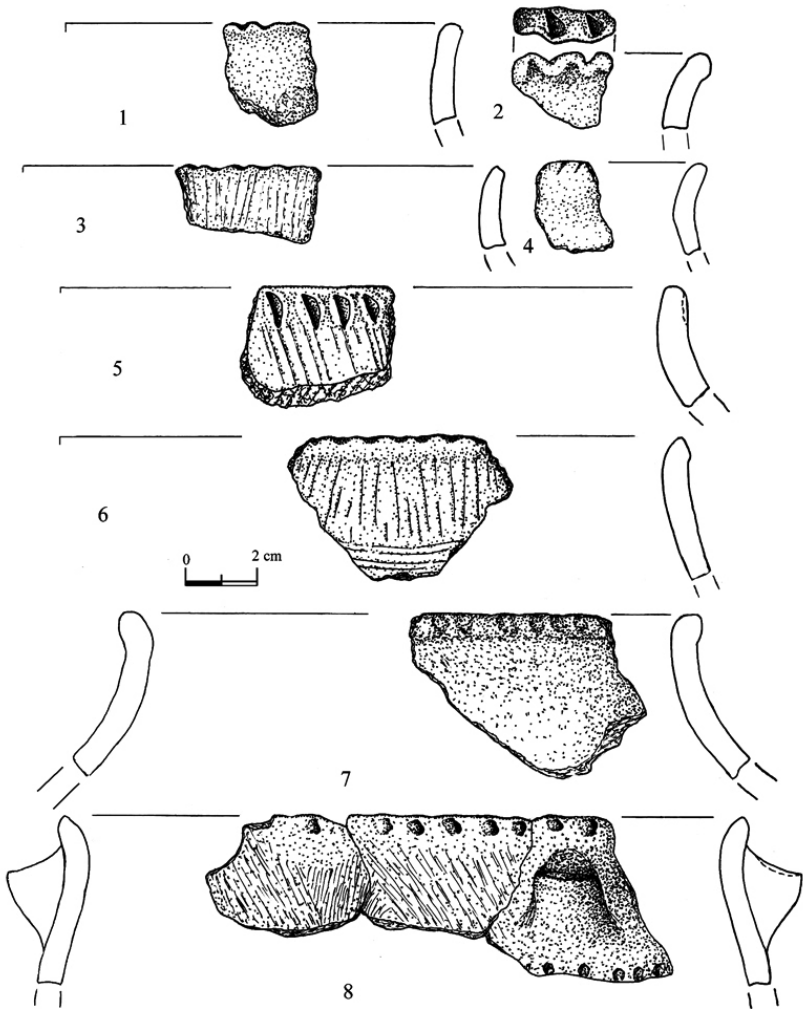

Рис. 6. Посуд категорії С. Романків 3.

вузькі широкі насічки, що виконувалися нігтем або краєм палички. Рідше зустрічається горизонтальний ряд із округлих насічок під вінцем (Рис. 6: 8) у супроводі аналогічних (Рис. 6: 8) або нігтьових (Рис. 7: 4-7, 9-11; 8: 2, 6, 7) вдавлень у основі горла, насічок прямокутною (Рис. 8: 1) або трикутною (Рис. 8: 5, 8) паличками.

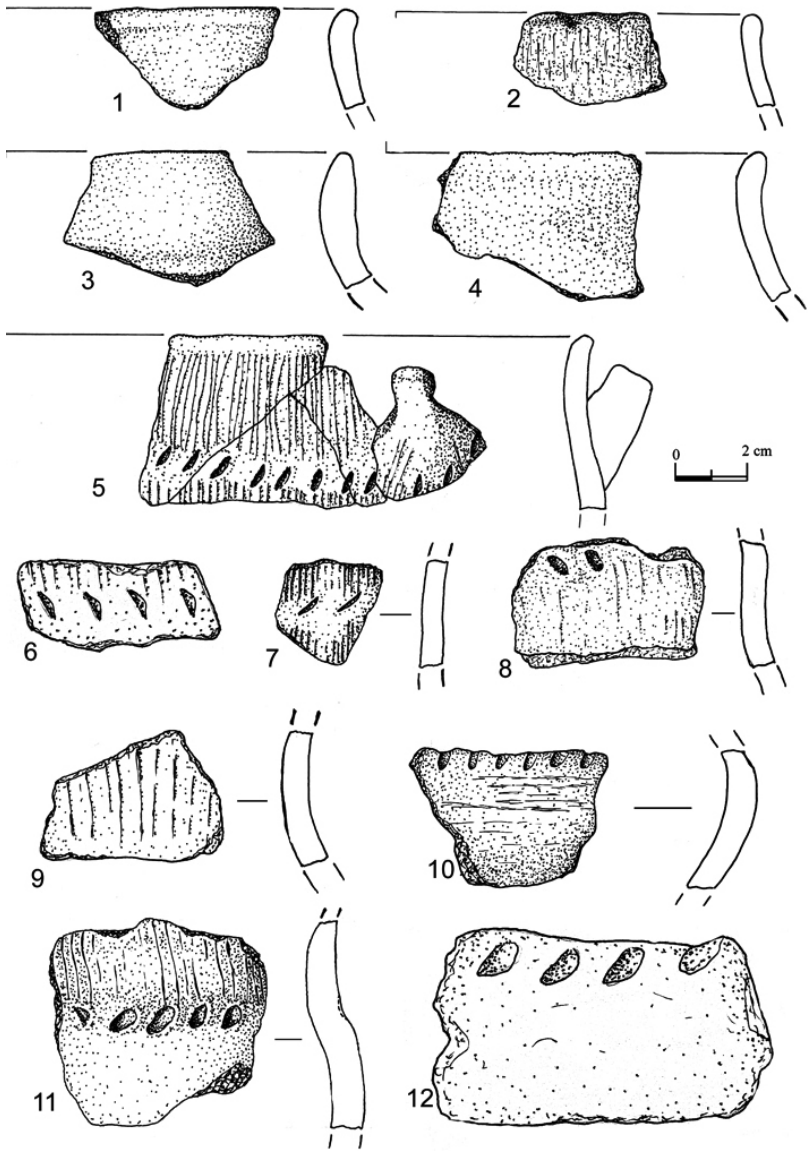

Рис. 7. Посуд категорії С. Романків 3.

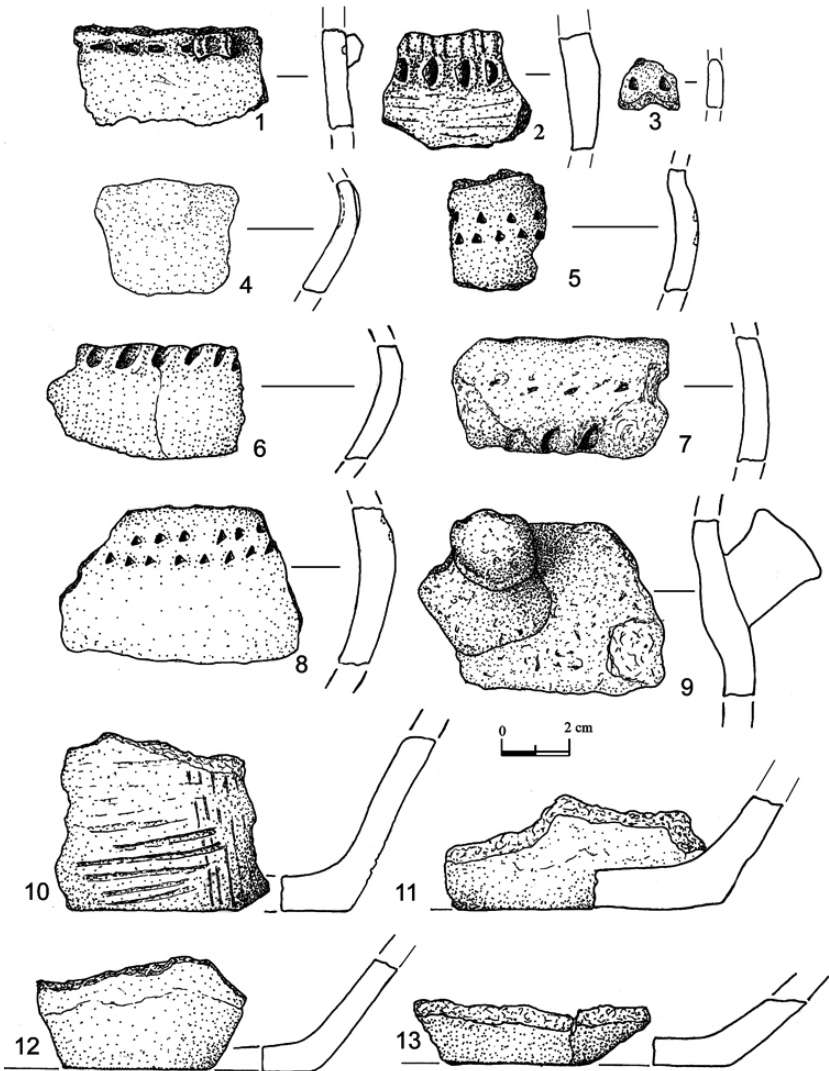

Рис. 8. Посуд категорії С. Романків 3.

Цікавим є орнамент на плічці кухонного горщика, що представлений широкою перлиною, очевидно, вдавненою пальцем із середини назвні (Рис. 8: 4). Рельфний орнамент – наліпи або псевдо-ручки: циліндричні (Рис. 6: 8; рис. 7: 4; рис. 8: 9) і аморфної форми (рис. 8: 1).

Вінце горщика із зовнішнього краю орнаментоване глибокими насічками, що зробило його «хвилястим» (Рис. 6: 2) і уламок стінки, що на межі горла та плічок прикрашений двома горизонтальними рядами трикутних насічок (Рис. 8: 5, 8), очевидно, вказують на приналежність керамічного комплексу до пізньої фази луганської групи, що припала на перехід від проміжної фази С I – С II до періоду С II. В цей час посилюються культурні імпульси з території Подністрів'я, що проявилися в переселеннях значної маси населення, спричинених кліматичними змінами. В результаті утворилися пам'ятки городсько-троянівської, косенівської, софіївської та інших груп пам'яток. Очевидно, описані вище елементи орнаменту, характерні для етапу С II, маркують собою появу переселенців із заходу, що в результаті призвело до формування пам'яток софіївського типу.

На відміну від колекції посуду з Романкова 3, стаціонарні поселення характеризуються таким співвідношенням столового та кухонного посуду: Крутуха-Жолоб – 92 % «столовий» і 8 % «кухонний» [1, с. 17]; Лукаші – 87 % «столовий» і 13 % – «кухонний» (Рис. 9). Тому, переважання кухонної кераміки, а також типологічна скромність посуду, в контексті особливостей топографічного розташування пам'ятки, може вказувати на сезонний характер поселення, що, очевидно, використовувалося пастухами, рибалками та мисливцями із сусідніх стаціонарних поселень високого краю плато, які в літній період освоювали правобережну заплаву Дніпра. Ознаки форми й особливо орнаменту кераміки з Романкова 3, частково характерні для класичних пам'яток луганської групи, а частково для їх пізньої фази, що в переважній масі характерні для затухаючої східнотрипільської гілки розвитку культури.

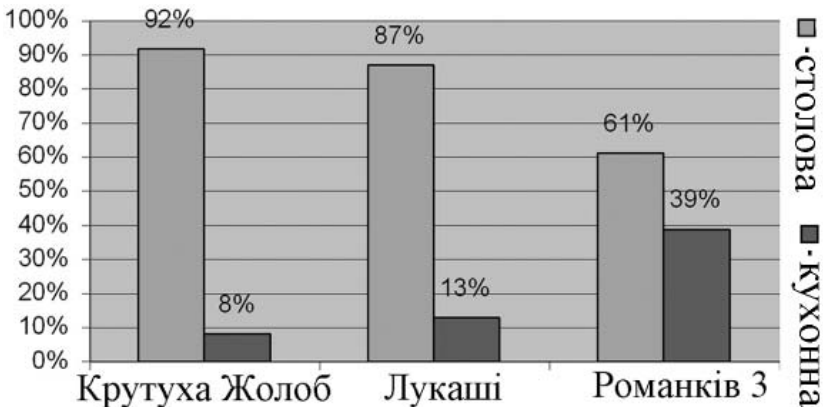

Рис. 9. Співвідношення «столового» (категорія А і В) і «кухонного» (категорія С) типів посуду на поселеннях луганської групи пам'яток.

З огляду на те, що в культурному шарі не було виявлено залишок глинобитних наземних чи заглиблених у землю жител, це додатково вказує на існування поселення в теплу пору року. Таким чином, Романків 3 можна трактувати як сезонну стоянку мисливців, пастухів і рибалок, можливо – з населення сусідніх стаціонарних поселень Підгірці 1, 2, Нові Безрадічі, Лісники, розташованих на високому останці правого берега.

Загалом, для поселень ранньої фази лукашівської групи пам'яток домінуючою є відносно висока топографія, на краю лесових терас, останців плато та мисів (Крутуха Жолоб, Євминка 1, 2, Львівська площа, Софіївка 2, Проців). В умовах вологого клімату трипільці продовжували практикувати землеробство, обираючи для поселень місця, де зафіксований активний процес ґрунтоутворення в кінці атлантикуму. Очевидно виключенням із правила щодо розташування поселень ранньої та середньої фази лукашівської групи в місцях з високою топографією є пам'ятка Лукаші. Низинне розташування Романкова 3, можливо, пояснюється значною аридизацією клімату, що за шкалою абсолютного датування припадає на 3600–3400 роки до н.е. Причиною, що призвела до таких наслідків, є другий пік регресії середньокаламітського часу, що відобразилося в падінні рівня води в Чорному морі і та значному осушенні клімату [2, с. 43]. Комплексне землеробсько-скотарське господарство населення ареалу Кукутень-Трипільля змушене було трансформуватися на користь зростання ролі скотарства або повернення до мисливства і збиральництва. Тому поселення поступово починають засновувати ближче до води – як Підгірці 2, 3, що знаходяться поблизу виходів струмків, і Лісники 1, 2 на їх берегах. Поселення у заплавах більшого поширення набувають за часу існування в Київському Подніпров'ї носіїв софіївської групи пам'яток.

Погіршення кліматичних умов призвело до пошуку кращих місць ведення господарства, особливо в ареалі густо населених районів, якими традиційно було межиріччя Пруту і Дністра. Це підсилило процес переселення і, разом із тим, розповсюдження спершу бринзено-жванецьких, а пізніше гординештсько-касперівських, культурних традицій. Досягнувши ареалу Київського Подніпров'я переселенці першої хвилі, що на Волині брали участь у складенні пам'яток троянівського типу, вступили в контакт із найпізнішим населенням лукашівської групи і, очевидно, утворили ряд синкретичних поселень типу Кошіївка 8 [3]. Наступна масштабна хвиля призвела до утворення софіївської групи пам'яток, найраніші з яких (Бортничі, Пирогово) ще частково несуть риси постлукашівських і постбринзеножванецьких традицій, а більш пізні (Мала Снітинка, Софіївська Боршагівка тощо) складені за зна-

чною західного впливу традицій гординештської групи пам'яток, культурного кола Баден-Костолац-Коцофені й східних пивихинських впливів. Дані процеси переміщення населення навряд чи були мирними, про що свідчить збільшення кількості укріплених ровами та валами поселень із висотною топографією, збільшення зброї та поява кремаційних могильників.

Джерела та література

1. Бузян Г.М. Дослідження пізньотрипільського поселення Циблі-Узвіз / Галина Миколаївна Бузян // Наукові записки з української історії. Вип. VIII. – Переяслав-Хмельницький, 1999. – С. 16–18.
2. Дяченко А.В. Эстетические колебания уровня Черного моря и динамика развития населения кукутень-трипольской общности / Александр Викторович Дяченко // Stratum. – 2010. – № 2. – С. 37–48.
3. Кириленко О.С. Пізні Трипілля Середнього Подніпров'я в контексті інокультурних впливів // Вісник Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка. Серія Історія. Вип. 2 (120). – К., 2014. – С. 23–26.
4. Круц В.А. Познетрипольские памятники Среднего Поднепровья / Владимир Афанасиевич Круц. – К., 1977. – 157 с.
5. Переверзев С.В., Сорокун А.А. Дослідження неолітичного поселення Романків 3 у 2009 році / Сергій Віталійович Переверзев, Андрій Анатолійович Сорокун // Кам'яна доба України. Вип.14. – К.: Шлях, 2011. – С. 208–220.
6. Рижов С.М. Гончарство племен трипільської культури. / С.М. Рижов, Н.Б. Бурдо, М.Ю. Відейко, Б.В. Магомедов // Давня кераміка України. – К., 2002. – С. 5–25.
7. Рижов С.М. Сучасний стан вивчення культурно-історичної спільності Кукутень-Трипілля на території України / Сергій Миколайович Рижов // О. Ольжич. Археологія. – К., 2007. – С. 437–478.

Кириленко А.С., Переверзев С.В. Особенности керамического комплекса с познетрипольского поселения Романьков 3

В статье приводится описание керамического комплекса с культурного слоя познетрипольского поселения Романьков 3. Памятник был частично исследован в процессе научно-спасательных раскопок экспедицией ОАСУ Института археологии НАН Украины в 2009 г. Авторы разделяют керамику по характерным чертам на две группы и наводят детальную морфолого-стилистическую опись исследованных сосудов. Орнамент и форма посуды указывают на то, что поселение Романьков 3 относится к лукашевской группе памятников, что совпадает с началом этапа С II трипольской культуры. «Столовая» посуда составляет 60,6 % от общего количества и представлена мисками, горшками и амфорами. Кухонная посуда представлена только горшками и составляет 39,4 %. Исследованный материал позволяет сделать ряд заключений: 1) данное поселение является сезонным и недолговременным с точки зрения бедности культурного слоя и пойменного местоположения; 2) переход от лукашевской группы памятников к более поздним софиевским начался на территории Правобережной Киевщины с переселением новой волны с Поднепровья и Волини; 3) трансформация традиций изготовления и орнаментации посуды, может объясняться влияниями переселенцев с запада; 4) на поселения данной группы почти что отсутствует расписная керамика.

Ключевые слова: познетрипольская керамика, лукашевская группа памятников, период С II восточнотрипольской культуры.

Kyrylenko O.S., Pereverzev S.V. Ceramic complex of the late-Tripolian settlement Romankiv 3

State scientific centre of the protection of cultural heritage from anthropogenic disasters of State Agency of Ukraine on Exclusion zone management

This article introduces scientific use of information about features of ceramic complex of the late-Tripolian settlement Romankiv 3. This archaeological site was investigated in the course of the research and rescue excavations by the expedition of the EASU of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine in 2009. Authors divided artefacts based upon the characteristic features into two groups and gave detailed morphological and stylistic description of them. Ornamentation and forms of pottery indicate that the settlement Romankiv 3 belongs to the Lukashi group that is dated by the period of C II Tripolian culture. Table pottery has 60.6% of the total amount of investigated vessels and it is represented by bowls, pots and amphorae. Kitchen pottery has 39.4% of the total amount of vessels and it is represented by the pots exclusively. This research led to a number of generalizations: 1) this settlement is seasonal and short-lived in terms of poverty the cultural layer and floodplain locations; 2) the transition from Lukashi group of the archaeological sites to the later Sophiyivska group may have been smooth and started at the Eastern bank of Kiev region; 3) transformations in the traditions of pottery manufacturing may be explained with the influence of the other ethnos; 4) painted table pots almost disappeared by the time of a transition from the Llukashi to Sophiyivska group.

Key words: Late-Tripolian ceramics, Lukashi group of the archaeological sites, C II period of the Tripolian culture.

Надійшло до редакції: 04.05.2015 р.